

NAGY CSILLA

A TEKINTET

KUDARCA

TEST, KÉP ÉS HALÁL AZ ÓDÁKBAN

¹ Belting, Hans: *Kép és halál*. Kelemen Pál fordítása. In uő: *Képanthropológia. Képtudományi vázlatok*. Budapest, 2007, Kijárat. 165.

„Úgy tűnik, hogy a képek ősi szimbolikus ereje kihuny, a halál pedig olyannyira absztrakttá vált, hogy nem vet fel értelmét firtató kérdéseket. Nemcsak arról van szó, hogy már nem rendelkezünk a halál bennünket bármire is kötelező képeivel, hanem lassan már azoknak a képeknek a halálához is hozzászokunk, amelyek egykor lenyűgöző szimbolikus erejükkel hatottak ránk. Eközben feledésbe merül a képalkotáshoz hasonlóan ősrégi analógia kép és halál között.”¹ Hans Belting az emberábrázolás eredetét a halállal, a halotti kultusz működésével hozza összefüggésbe: rámutat arra, hogy a képben ábrázolt emberi test eredetileg szükségszerűen halott testként értelmeződik, a kép funkciója ebben az értelemben a helyettesítés gesztusa, az ábrázolás révén ugyanis jelenvalóvá teszi, pótolja azt, ami távol van, azaz már nincs jelen, nem létezik. A képi helyettesítés alapja nyilvánvaló módon a test, azonban az ember és az ember képe közötti analógiát elsősorban nem a test természeti referenciái, biológikuma biztosítják, hanem a test kulturális meghatározottságának tapasztalható jelei (például öltözete, hajviselete, arcszőrzete, rangjelzése stb.). Ami az egymástól eltérő kondíciók között létrejött halotti kultuszokat egyöntetűen jellemzi, az az, hogy létezik egyfajta rend, amely a test ábrázolását lehetővé teszi: a halott test képének előállítása konvenciók függvénye, amely kultúránként, közösségenként, koronként változik. A sírkamrák, szarkofágok, múmiák, halotti maszkok, bábuk egyaránt médiumok, amelyek a halál tapasztalatát közvetítik: olyan kép-testek, amelyeket eleve az élő test, sőt általában véve „az emberi” test mintájára, analógiájaként hoztak létre, ezáltal egyszerre idézik fel és törlik el az eredeti, eleven korpuszt – elfeledtetve, felülírva a halott test megrázó, felkavaró látványát.

A halál misztériuma, ezen belül a halott test leírása, ábrázolása visszatérő téma Borbély Szilárd költészetében: a *Halotti pompa*² és a *A Testhez. Ódák & Legendák*³ egyaránt a test pusztulásának, destruálódásának folyamatát, a testi szenvedés morális, materiális és szakrális vonatkozásait állítja fókuszba. A test, a testiség értelmezése Borbély költészetében többféle kulturális, teológiai és filozófiai tradícióba illeszkedik: a zsidó-keresztény hagyomány, az antik testfilozófiák, a test és lélek dualizmusának XVII. századból eredeztethető dilemmái, a természet tudományos fel fogásán alapuló elképzelések és a poszthumán testkép egyaránt megjelenik benne. A szövegek poétikai szempontból a testről való beszéd lehetőségeinek próbájaként, a nyelv teherbírásának felméréseként értelmezhetőek (a különböző műfaji hagyományok felidézése, az intermediális megoldások alkalmazása, a női szerepeken keresztül történő megszólalás egyaránt ezt a törekvést jelzi), tematikus értelemben pedig a test lehetséges történeteinek megírásaként azonosíthatóak.

Az *Árnyképrajzoló* című esszékötet első darabja *Az enyészpont*, amely a halált a testen tapasztalható, látható változásként, általános, folyton ismétlődő materiális folyamatként értelmezi. A két részből álló írás a címadó kifejezés kétféle értelmezését feszíti egymásnak: a látvány rögzítése, a perspektivikus látás konvenciói (*A látásnak rendje*), valamint az enyészpont folyamata, azaz a test pusztulásának mechanizmusai (*A meghalásnak rendje*) kerülnek egymás mellé, és a szöveg voltaképp a látás megismerő képességének, hatalmának korlátozottságáról, a test vagy a tárgyak titkait fürkésző tekintet kudarcáról ad hírt: „[...] És hiába néz ide vagy oda, és főként hiába keresi az előret, mindig látja azt a kört, amely a horizont, vagy az azt helyettesítő zárad. Az ajtók nélküli zárad, ha a zárad az ajtók alkatrészei, azoké az ajtóké, amelyek áttörik a horizontot helyettesítő vízszinteseket. A falakat, amelyek vonalszerűek, vízszintesek, és a horizont helyettesítésére és lezárására készültek, vagyis arra, hogy új horizontot teremtsenek, amely mozdíthatatlan, és mégis legyőzhető, mert lám, itt van rajta a győzelmi jel, amely sebet üt rajta, áttöri és vele áttöri rajta magát a tekintet, eléri az enyészpontot és kudarc-

² Borbély Szilárd: *Halotti pompa*. Pozsony, 2004, Kalligram.

³ Borbély Szilárd: *A Testhez. Ódák & Legendák*. Pozsony, 2010, Kalligram. (A későbbiekben a kötetből származó idézetek pontos helyét a törzsszövegben oldalszámmal jelzem.)

⁴ Borbély Szilárd: *Az enyészpont*. In uő: *Árnyképrajzoló*. Pozsony, 2008, Kalligram. 8.

⁵ Vö. „Minden médium az ember valamely – testi vagy szellemi – képességének kiterjesztése. A kerék a láb kiterjesztése, a könyv a szem kiterjesztése, a ruházat a bőr kiterjesztése, az elektronikus hálózat a központi idegrendszer kiterjesztése.” McLuhan, Marshall – Fiore, Quentin: *Médiamasszás*. Kiss Barnabás ford. Budapest, 2012, Typotex. Osz. n.

⁶ Borbély: *Az enyészpont*. 10.

⁷ Vö. „A klinikai gondolkodás mindezen arra irányuló erőfeszítései fölött, hogy meghatározza tudományos módszereit és normáit, magasan lebeg egy tiszta Tekintet nagy mítosza, amely nem egyéb, mint tiszta Nyelv: beszélő szem. [...] az igazság, amely események ismétléseiben és konvergenciáiban kirajzolódik e tekintet előtt, pontosan e tekintet által meghatározott rendben van fenntartva az oktatás formájában mindazoknak, akik nem tudnak és még nem láttak. Ez a beszélő szem a dolgok szolgája és az igazság ura.” Foucault, Michel: *A klinikai orvoslás születése*. Romhányi Török Gábor ford. In uő: *Elmebetegség és pszichológia*. *A klinikai orvoslás születése*. Budapest, 2000, Corvina. 228.

⁸ A kötetéről és részletesebben a legendákról korábban már írtam. Lásd Nagy Csilla: *A test mint tanú*. Borbély Szilárd: *A Testhez*. Ódák & Legendák. Múút, 2010022. 87–89.

cot vall.”⁴ Voltaképp a minket körülvevő világ vagy a másik velünk érintkező teste a maga teljességében és természetességében nem hozzáférhető: a testi tapasztalat során csak az érzékszerveink hatókörére és a hozzájuk kapcsolódó, részben tanult megismerési technikáinkra hagyatkozhatunk. Az ember vizuális tapasztalata (legalábbis akkor, ha a test teljesítményét semmilyen technikai médium nem segíti, tehát nincs röntgen vagy MRI, ultrahang⁵) a testek és a tárgyak külsődlegesen hozzáférhető aspektusaira korlátozódik. Az élet titkainak megfejtésére, a testben a halállal lezajló belső folyamatok leírására nincs lehetőség, mindez pusztán látványként, a test változásait regisztráló testképek sorozataként hozzáférhető: „Az ábrázat megváltozik, leesik, a szemnek fényessége elvész, pókhálóforma, enyves takonyszálak fogják el annak feketéjét. Meglágyl, megfonnyad, beesik, ellapul annak egész golyóbisa, mely a valóságos halálnak legutolsó és csalhatatlan jele; úgy hogy az ilyen testet ezentúl bátran eltemethetik vagy boncoló padra vihetik.”⁶

Az orvosi tekintet, a „beszélő szem”⁷, amely ebben az esszében tetten érhető, és a test objektívált-analitikus megjelenése *A Testhez* című kötet „ódáknak” nevezett verscsoportjára is jellemző: míg a „legendák” holokauszt-túlélő nők történeteit, valamint abortuszon és erőszakon átesett beszélők testbe írt egyéni traumáit vázolják, addig az „ódák” azt jelzik, hogy minden egyéni trauma általánosnak tekinthető, legalábbis a testi tapasztalat szempontjából. Az elemzés tárgyát most az utóbbi verscsoport képezi,⁸ amelynek darabjai az óda műfaji hagyományát az ima nyelvvel vegyítve szólnak a test látványáról, mechanizmusairól, általános érvényű sajátosságairól. Vannak közöttük versek, amelyek a test külsődlegesen látható, tapasztalható részeinek leírására, tágabb értelemben a test és lélek viszonyrendszerének metaforikus azonosítására tesznek kísérletet. Ilyen *A Burkolathoz*, amely a testhatárok és az énhatárok közötti összefüggést problematizálja azáltal, hogy a lélek burkolatát, a testet az ajándékot rejtő csomagolással állítja párhuzamba:

„[...] bár burkolat vagy,
de benned mégis ott lapul
az ígérete annak,
hogy több vagy Te, mint hordozó,
amelyet majd ledobnak,
mondván, hogy semmi vagy, burok,
midőn kicsomagolnak,

s az újra feldolgozandó
papírgyűjtőbe tesznek,
hol összehajtva fekszel, míg
majd újra megszeretnek.”
(*A Burkolathoz* [15–16.]

A test határa, a bőr voltaképp az a testrész, amely elhatárol mindentől, ami nem én vagyok: ami a bőrön túl van, az már a külvilág része. De az állítás meg is fordítható: ami a külvilág számára a bőrömon túl van (amit a bőröm mások tekintetétől elrejt), az vagyok mások számára én. A test határa azonban nem hermetikusan elzárt territóriumot jelöl: a bőr a különböző érzékek és a testet érő traumák révén áthatolható, a fedetlen testnyílások pedig megnyitják az embert a külvilág felé. Ez a vers éppúgy rámutat a saját test idegenségére, ahogy *A mellbimbóhoz*, amely a meztlenséget nem a test önreprezentációjaként, hanem a társadalmi konvenciók nélküli eredeti adottságként, a testi tapasztalat egy autentikus formájaként mutatja fel. A mellbimbó itt tevékenységek elvégzésére felhívó szegmens, ha úgy tetszik, alkatrész, amely egy gépies, a vele végzett sematikus műveletekre kiszámítható módon reagáló, sérülékeny és tárgyiasuló test koncepcióját idézi:

„Bimbó, bimbó hús talány,
Te bőrnek barna gombja,
elmorzsolgatni fogja lány
vagy rád harap a fogja?

Szája, nyelve, ajka, ha
a bimbókat csókolja,
mit érez ott? Mi végre lágy
és mért kemény, ha nyalja?

Mért e testnek dísze csak,
mért ornamentikája?
Ó, bimbó, talán te vagy
titkos erotikája?

Mit üzen e barna pont,
miféle jel a testen?
Miféle éjszakába volt
még nemtelen a lelkem?

Mért e kettős pont: talány;
s hiú szimmetriája?
ha nincs teje, kérdi a lány,
és nem csurran a szájba?

Bimbó, bimbó hús talány,
ó bőrnek barna gombja,
morzsolgatja még a lány
vagy csipeszekkel fogja?"
(*A mellbimbóhoz* [27–28.]; a verset teljes terjedelmében
idézem.)

A mellbimbó itt nem az erotikus vagy a pornográf tekintet tárgyaként jelenik meg: a nemtelensége (azaz hogy sem a női, sem a férfi nemi jelleg nem rendelődik hozzá egyértelműen), illetve a hangsúlyozott torzó-jellege (vagyis hogy a mellbimbó képe minden egyéb testrésztől leválasztva, mintegy lemetszve jelenik meg) a szadisztikus ábrázolás felé mozdítja el a szöveget. A testrész itt nem részt vevő alanya az aktusnak, hanem kiszolgáltatott tárgya, elszenvető terepe minden eljárásnak, folyamatnak, ami a testen végbemegy: voltaképp annak a testnek is ki van szolgáltatva, amelynek egyébként a része, és amely maga is kiszolgáltatott a szubjektumnak, a másiknak, a világnak, adott esetben Istennek, vagy a szavaknak, amelyek megszólaltatják. *A testhez* cím alatt szerepeltetett, egymás variációjának is tekinthető két vers

(a *De Sade lilioma* és a *De Sade rózsája*) arra a teoretikus tapasztalatra mutat rá, hogy a test mindig csak „valamihez képest” működik:

„A testek csak grammatikák,
a tér leképezése,
s a nyelv a látható világ,
a látás a tér része,

a koponyaformába zárt
agyszövet belső körét
a Gondolat úgy járja át,
hogy elgondolja önként

a nyelvet, mint a létezését,
amely a test beszéde,
e furcsa gép csak tettetés
és pusztulás a léte [...]”
(*De Sade lilioma* [112.]

„A Test csupán csak Gondolat,
szavak pozitúrája,
jelek, ragok ruhája.
A vágyból szótt hálóba
gabalyodó akarat,
amely a kéjt akarja?

A test csupán csak váladék
forrása, könnyű háló:
a nyál, a vér, a sperma
kód, csupán csak jel: elszálló.
A kínra szomjan váró
jelzők hangalakja. [...]”
(*De Sade rózsája* [149.]

A test tehát olyan szabályrendszerként fogható fel, amely nem bír önmagában, önmagából adódóan jelentéssel, értelemmel: ebből következik, hogy a testtapasztalatot létrehozó és elszenvedő konkrét testrészek, érzékszervek csak értelem nélküli, a saját működésük által behatárolt alkotóelemekként értelmezhetőek. A testiség maga ebben az értelemben nem

⁹ Vö. Foucault: *A klinikai orvoslás születése*. 236.

¹⁰ Vö. Vermes Katalin: *A test éthosza. A test és a másik tapasztalatainak összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*. Budapest, 2006, L'Harmattan. 43.

egyedi, hanem általánosan leírható tényező: ezt jelzik azok a szövegek, amelyek a test materialitásának tapasztalati tényeit (mint például anyagiság, forma, térviszonyok, mozgás stb.) és az ezekhez kapcsolódó metafizikai kérdésfelvetéseket (létezés, lélek, szellem, akarat, Isten mibenléte) regisztrálják (például *Az Alakhoz* [22.], *A körvonalhoz* [40.], *A csigavonalhoz* [54.]). Eszerint vannak olyan szabályok, amelyeknek bármely test (legyen az emberi vagy tárgyi, élő vagy halott, teljes vagy torzó stb.) alárendelhető, és amelyek segítségével a test fogalma körvonalazható. A testek milyensége fizikai, geometriai és biokémiai szempontok szerint felmérhető: ez az analógia, amely alapján a művészet vagy az orvostudomány testképe létrejön, ami az ábrázolás technikai szabályrendszerét, illetve az egészséges és beteg test felismerését, a gyógyítás metódusát leírhatóvá, definiálhatóvá teszi. Az ódák beszédmódjának szenvtelensége abból adódik, hogy a saját test vagy a másik testének az élményszerű, interszubjektív tapasztaláson alapuló leírása helyett a testi tulajdonságokat közvetítő tekintet részekre osztja fel a testet. Miközben pontról pontra haladva, sajátos ritmus szerint feltérképezi és rögzíti annak tulajdonságait, totalizálja is a tapasztalatokat,⁹ az egész test ábrázolása helyett a megfigyelés tárgyát képező részekre osztja azt, és az így létrejött fragmentumokat, torzókat kivonja abból a térbeli és személyközi kontextusból, amelyben értelmezhetőek. Az ódákban megjelenő testképek nem ismerhetőek fel a saját vagy a másik testeként, hiszen „[T]estsémánk [...] jellemzője az, hogy *testünket egységnek éljük át*, habár nagyon sokféle érzéki tapasztalat és belső tér sajátos összefüggése. Nem egyszerűen térbeli részek összessége, hanem maga az egészlegesség dinamikus és eredeti tapasztalata. Változatos világunk, tárgyaink élményének egysége elválaszthatatlan testünk egységének az élményétől.”¹⁰

A test elbeszélhetőségének feltétele a részekre bontása: attól függően, milyen testrészt milyen kép-kivágásban mutatunk meg, különböző üzeneteket közvetít a test. A pornográfia, a szégyen és a szépség kategóriái ily módon jönnek létre, de ez teszi lehetővé az egészséges, a beteg és a halott test leírását is.

Az ódában voltaképp halott testeket, testrészeket látunk, minden leírás a halálról, illetve a haláltól való félelemlről szól: „[m]int földrengéskor, vagy mint mikor az ember minden ízében remeg, a reszketés maga mint jel vagy tünet, már a múlté. Már nem elő-rejelzés, még akkor sem, ha a megrendítő esemény csillapíthatatlan remegést okozva a testben, még csak közeledik és fenyeget. Az erőszak újra elszabadulhat, a trauma megismétlődve súlyosabbá válhat. Az ijedtség, a félelem, az aggodalom, a borzalom, a pánik vagy a szorongás, bármennyire különbözőek is, már megjelentek a rettegésben, és ami kiváltotta őket, nem szűnik meg rettegést kelteni vagy tovább fenyegetni. A leggyakrabban nem tudjuk és nem látjuk az eredetét annak – így tehát titok –, ami következik.”¹¹ Arról a lehetőségről, amelyet a törékeny testek hordoznak, és amelyre minden trauma (a legendákban megfogalmazott traumák is) újra meg újra, könnyörtelenül emlékeztet. Borbély költészetében (az ódáknál is) azonban a test materialitása, objektivitása mögött mindig jelen van a transzcendencia: *A kötél táncoshoz* című vers és a kötet első, szinte programszerű szövege, *A kesztyűbábhhoz*, azt a tapasztalatot sejteti, hogy a test gépezetének működése mögött érzékszervekkel nem tapasztalható tudás, rendszer van:

„[...] a vérző kesztyűbáb

lehetne jel csupán,
amit magára vesz,
s mint a többi báb,
azt zárja el magába

a mozdulat, mint
az időbe merült arc
helyét a ránc, a bőrre
simuló textilek

rejtik el a Kéz
nyomát, amely
a gépezet. De élet
járja át. A báb?”
(*A kesztyűbábhhoz* [9–10.]

¹¹ Derrida, Jacques: *A halál adománya*. Szabó László ford. In Gulyás Gábor – Széplaky Gerda (szerk.): *Az árnyék helye. Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről*. Pozsony, 2011, Kalligram. 55–56.

„[...] A kötéláncost
játszó bábukát a Kéz rángatja
fentről, mintha a Nehézkedés

hiánya volna. A bábalak fonálra
kötözött teste, csak jelzése a Testnek,
mint kötéláncos marionettek.”

(*A kötéláncoshoz* [100.])

A tartalmi és nyelvi rétegzettség ellenére a Borbély-versek (legalábbis ami a *Halotti pompát* és *A Testhez* című köteteket illeti) visszavezethetőek egy közös eredőre: a végső tapasztalat az, hogy a test mindig történetek hordozója, egyedisége (azaz külsődleges jegyei, egyéni élethelyzetei, megélt traumái) mögött mindig megmutatkozik a test általános tapasztalata. Nemcsak abban az értelemben, hogy az emberi test belső szerveződése általános genetikai, biokémiai és fizikai szabályok mentén történik (tehát „belül-ről” nagyjából egyformák vagyunk), hanem olyan szempontból is, hogy minden, a testet érő erőszakos, szexuális, technikai vagy interszubjektív behatolás, beavatkozás egyfajta szenvedéstörténetként értelmezhető, amely visszavezet Jézus történetéhez, ezáltal pedig a halál tapasztalatának és megértésének eredeti, feloldhatatlan dilemmájához. A test titka, a halál misztériuma voltaképp ott kezdődik, ahol a korporeitás véget ér – ebben áll a testet szemlélő, testképeket létrehozó, de csak az enyészpontig jutó tekintet kudarca.